

26. Чирко В. Крах идеологии и политики националистической партии укапистов // УІЖ. — 1968. — №12. — С. 24-35.
27. Шаповал Ю. Всеми мерами стремиться к исчезновению этой партии (боротьбистов) // Віче. — 1994. — №4. — С. 149-150.
28. Яворський М. Революція на Україні. — К.: Державне видавництво України, 1924. — 40 с.

Анотації

Ветров Р. И., Зборец С. В. Про вхождение национально-коммунистических партий Украины в состав КП(б) У (1920–1925 гг.).

Статья посвящена вопросу ликвидации и многопартийности и установлению единой партийной системы власти КП(б)У в Украине в середине 20-х гг. XX в. Авторы делают вывод о том, что вхождение национально-коммунистических партий было объективным процессом, но осуществлялся он путем фактического поглощения большевиками своих оппонентов, а ликвидация меньшевиков и эсеров проводилась насильственными методами отстранения их с политической арены.

Vetrov R. I., Zborets S. U. About joining of national-communist parties of Ukraine into the composition of the KP(b)U (1920–1925)

This article tells us about abolition of multi-partian system of power in the KP(b)U in Ukraine in the middle of 1920th. The authors come into conclusion that the joining of national-communist parties was an objective process, but bolsheviks absorbed their opponents, and liquidation of mensheviks and esers was held by the way of vigorous methods, when bolsheviks pushed them aside from political life.

А. О. Єпішева

ПРОФСПЛКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (СЕРЕДИНА 50-Х — СЕРЕДИНА 60-Х РР. ХХ СТ.)

Неупереджений аналіз попереднього історичного розвитку, можливість якого значно розширилася у період незалежності, дає змогу по-новому розглянути складний і суперечливий етап радянської моделі тоталітаризму, що в науковій літературі отримав назву “відлиги”. Вияв його витоків та підґрунтя, оцінка досягнень, з’ясування причин прорахунків та визначення наслідків цілої епохи історичного розвитку радянської України

уможливорюється дослідженням історії наймасовішої громадської організації — професійних спілок.

Серед численних функціональних обов'язків цієї організації для аналізу нами обрано лише пенсійну систему, дослідження якої допоможе визначити місце й роль професійних спілок у цьому процесі, а через них — й особливість самої “відлиги” як одного з етапів радянської моделі тоталітаризму, що, за твердженням деяких істориків, був покликаний максимально пристосувати його до умов повоєнного світу [1].

Все вище зазначене і є метою цього дослідження. Її ще можна доповнити завданням з'ясування реальної системи захисту громадян в старості, яка протиставлялась пасивній соціальній політиці Й. В. Сталіна.

Хронологічні рамки даної статті охоплюють період “відлиги”, ініціаторами якого на XX з'їзді КПРС досить голосно був задекларований відхід радянської держави та правлячої партії від класичного сталінізму. Крім того, саме тоді виявилася дивовижна здатність радянської системи до політичної метаморфози, неперевершене уміння приховувати істинну сутність.

Джерельну базу дослідження склали постанови з'їздів КПРС та Компартії України, з'їздів профспілок СРСР та УРСР, пленумів ВЦРПС та Укрпрофради, інші архівні матеріали зазначеного періоду.

Сучасну історіографію проблеми навряд чи можна назвати емною з цілого ряду обставин; як вона сама, так і її похідні не стали предметом всебічного аналізу сучасних дослідників. Можливо, що головною причиною зазначеного явища є загальна негативна політична оцінка всього радянського періоду, що переважала в українському політикумі в ході ставлення та зміцнення української державності. І все ж таки, навіть з урахуванням зазначеної обставини, цікавими виглядають “Нариси історії професійних спілок України”, підготовлені колективом авторів [2].

Крім цієї узагальнювальної праці з'явилося ряд досліджень, що висвітлюють деякі аспекти становлення радянської системи пенсійного забезпечення і сприяють загальному розумінню питання. Зокрема, О. В. Гаряча в статті “Пенсійне забезпечення громадян: дещо з історії та перспективи” розглядає витонки формування пенсійного забезпечення та шляхи удоскона-

лення і створення нових форм соціального забезпечення [3]. І. В. Рибак, автор монографії “Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921-1991 рр.”, досліджує діяльність селянських товариств взаємодопомоги, загалом не пояснюючи відсутність юніонізації в аграрному секторі [4].

Отже, навіть побіжний аналіз сучасної історіографії заявленої проблеми дає достатньо підстав для розуміння необхідності її подальшої розробки. Стосовно радянської історіографії, то вона цікава для нас підходами, фактажем і, врешті, джерельним аспектом, якого дедалі більше набувають праці радянського періоду.

На сьогодні, із утвердженням нових підходів до дослідження історичних явищ, немає необхідності доводити факт того, що зазначені праці не могли вийти за рамки, окреслені радянською ідеологією. У роботах І. С. Олександрова, Є. І. Астрахан, М. Л. Захарова, К. В. Проценка діяльність профспілок у галузі пенсійного забезпечення подана ланцюгом суцільних позитивних зрушень, результатом досвіду соціалістичного способу життя [5]. Наприклад, Є. І. Астрахан у роботі “Розвиток законодавства про пенсії робітникам та службовцям” зазначає, що в 1936 році було завершено введення пенсійного забезпечення в Радянському Союзі. При цьому він не акцентує увагу на тому, що пенсійне забезпечення охоплювало робітників та службовців і не стосувалося колгоспників [6].

Отже, як засвідчує історіографія питання, на час періоду, який нами розглядається, вже мали певні зрушення у сфері пенсійного забезпечення. Однак, до середини 20-х р. старість не могла бути підставою для соціального страхування. Лише інвалідність, утрата працездатності та годувальника визнавалися радянською державою сферою соціального забезпечення [7]. Із середини 20-х р. пенсію по старості починають отримувати працівники окремих категорій промисловості, в першу чергу, зайняті в галузях важкої промисловості та транспорту [8]. Поступово пенсійне забезпечення розповсюджується на робітників усіх галузей народного господарства.

Із розвитком системи пенсійного забезпечення збільшується обсяг роботи в цій сфері. Після злиття у 1933 р. Народного Комісаріату Праці СРСР з Всесоюзною центральною радою професійних спілок на ВЦРПС покладається загальне керівництво

справою соціального страхування, в тому числі й пенсійним забезпеченням, контроль та інструктаж професійних спілок із цих питань [9].

У Конституції СРСР від 5 грудня 1936 р. проголошувалося право всіх громадян країни на матеріальне забезпечення в старості та у випадках хвороби, втрати працездатності (стаття 120) [10]. Проте, згідно з постановами ЦК ВКП(б), РНК СРСР та ВЦРПС, на таке матеріальне забезпечення могли розраховувати лише робітники та службовці. Зокрема, в постанові РНК СРСР від 23 березня 1937 р. “Про зняття деяких витрат з бюджету державного соціального страхування” зазначається, що пенсійне забезпечення по старості, незалежно від того, втрачена працездатність чи ні, розповсюджується на робітників та службовців [11]. Питання про призначення пенсій колгоспникам не ставиться взагалі. Отже, пенсійне забезпечення на той час не мало всеохоплюючого характеру.

З приходом до влади уряду М. С. Хрущова посилюється увага до соціальної політики. Заходи, пов’язані з поліпшенням цієї сфери, набувають глибинності та системності після XX з’їзду КПРС. При цьому акцент робиться на пенсійне забезпечення, адже турботливе ставлення до людей похилого віку, захист непрацездатних є ознакою високорозвиненого, гуманного суспільства, яке, власне, активно виголошувалось творцями “відлиги”.

Важливе значення в становленні пенсійної системи мав Закон про державні пенсії, прийнятий 14 липня 1956 р. Він закріпив призначення державних пенсій на таких підставах:

- а) по старості;
- б) по інвалідності;
- в) у випадку втрати годувальника [12].

Пенсійне забезпечення, як і раніше, повинно було здійснюватися органами соціального страхування при безпосередній участі професійних спілок. На останні покладався контроль за правильним використанням коштів, що призначалися для обслуговування пенсіонерів [13].

Закон про державні пенсії від 1956 р. усунув роздрібленість та встановив єдині правила щодо пенсійного забезпечення (порядок нарахування стажу, розмір пенсій, організаційні та процесуальні питання тощо), порівняно добре виписав права й

гарантії матеріального забезпечення по старості робітників та службовців міст, але члени колгоспів до січня 1965 р., як правило, не мали права на отримання державної пенсії. Виняток складали ті колгоспники, які раніше працювали робітниками та службовцями, що не відповідало соціальній справедливості [14]. Профспілки, покликані захищати інтереси всіх працюючих, не охоплювали широкі верстви населення — селянство. Вони, будучи одержавленим гвинтиком у радянській тоталітарній системі державного управління, діяли в межах відведених їм повноважень.

24 липня 1956 р. Президія ВЦРПС приймає постанову “Про задачі профспілок у зв’язку з прийняттям Закону про державні пенсії”, що підтверджувала провідну роль профспілок разом з органами соціального страхування у пенсійному забезпеченні. Зокрема, в цій постанові наголошувалося на тому, що найважливішим завданням профспілок є надання органам соціального забезпечення всілякої допомоги для впровадження в життя Закону про державні пенсії [15].

Конкретизацією зазначеної постанови стало прийняття у грудні 1957 р. Президією ВЦРПС Положення про комісію з соціального страхування при ФЗМК, основні функції якої у сфері пенсійного забезпечення залишилися незмінними порівняно з подібними постановами від 1938 р. та 1951 р. Так, ці комісії повинні були сприяти робітникам і службовцям, що переходили на пенсію, в оформленні й здійсненні їхніх пенсійних прав; брати участь у роботі лікарняно-трудова експертних комісій і органів соціального забезпечення по призначенню пенсій; здійснювати контроль за виплатою пенсій як працюючим, так і непрацюючим пенсіонерам [16; 17; 18].

За постановою Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС від 2 січня 1962 р. “Про розширення участі профспілок в рішенні питань пенсійного забезпечення робітників і службовців” документи, що були необхідні для призначення пенсій, попередньо готувалися комісіями ФЗМК профспілок з пенсійних питань разом з адміністрацією підприємств (установ) за останнім місцем роботи [19].

За дорученням Ради Міністрів СРСР Президія ВЦРПС 5 січня 1962 р. затвердила Положення про комісії з пенсійних питань, згідно з яким на всіх підприємствах (установах), де нараховува-

лося не менше 100 робітників та службовців, утворювалися комісії з пенсійних питань (раніше не менше 200 працівників). Така необхідність пояснюється збільшенням кількості пенсіонерів, а відповідно й обсягу роботи після прийняття нового пенсійного закону від 1956 р. Там, де такі комісії не організовувалися, уся практична робота з питань пенсійного забезпечення виконувалася безпосередньо ФЗМК. У положенні були детально вписані обов'язки комісій з пенсійних питань: пояснення працівникам пенсійного законодавства, облік різних категорій пенсіонерів і тих, хто готується до виходу на пенсію за віком, підготовка документів для призначення пенсій (про трудовий стаж, заробітну плату тощо), контроль за правильністю записів у трудових книжках працівників, перевірка правильності пенсійних виплат, залучення пенсіонерів до громадської роботи тощо [20].

Серед названих аспектів діяльності в сучасних архівах найбільше збереглося документів, які свідчать про роботу профспілкових комітетів і комісій щодо правильності оформлення трудових книжок. Були виявлені грубі порушення Постанови Ради Народних Комісарів СРСР “Про ведення трудових книжок на підприємствах, установах, організаціях” та інструкції Державного Комітету Ради Міністрів СРСР з питань праці й заробітної платні від 9 липня 1958 р. № 620. Так, у Закарпатській області на перевірених підприємствах на 20,1% від загальної кількості робітників не були заведені трудові книжки, а серед заповнених трудових книжок виявлена велика кількість записів, що не відповідали інструкції й не мали особистого підпису працівників.

У Луганській області профспілки разом з адміністрацією перевірили 477825 трудових книжок. Перевіркою виявлено, що на 10293 робітників, які працювали більше 5-ти днів, трудові книжки не були заповнені через відсутність бланків, у багатьох трудових книжках записи були зроблені скорочено, не вказано, де працює робітник — на підземній роботі чи на поверхні, в шкідливих чи особливо шкідливих умовах (це впливало на вік виходу на пенсію).

Так, у трудовій книжці т. Коноплі М. М. у раніше занесеному записі “прийнятий на шахту 7. 7. біс. — електрослюсарем” було дописано “на підземній дільниці ВШТ”. Це доповнення було важливим, бо спеціальність електрослюсар належить до

Списку № 2, а це передбачало менший розмір пенсії та більший пенсійний вік [21].

Було встановлено, що на Львівському заводі “Автовантажник” на 1061 робітника не були заведені трудові книжки [22]. Зовсім не заводились трудові книжки й на багатьох працівників радгоспів. Наприклад, у радгоспі “Перемога” Василівського району Запорізької області з 602 робітників трудові книжки мали лише 70 чоловік [23]. Описані вище недоліки були характерні не тільки для України, а й для інших республік тодішнього Радянського Союзу.

Таким чином, участь профспілок у призначенні пенсій робітникам та службовцям, членам сімей, повинна була продемонструвати розширення їхніх функцій та надання їм більшої самостійності. Практичне здійснення контролю за адміністрацією щодо правильності оформлення трудових книжок було новою, захисною роллю профспілок в умовах “відлиги”, але при цьому замовчувалося про їхнє подальше одержавлення шляхом перекладання на суспільні організації частини державних функцій, збільшення бюрократичної роботи в сфері пенсійного забезпечення. Отже, профспілки не стільки захищали працівників, скільки допомагали державним органам.

Джерела та література

1. Політична історія України ХХ століття: у 6 т. / Редкол.: І. Курас (голова) та ін. — К.: Генеза, 2003. — Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). О. М. Майборода, О. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. — С. 150.
2. Нариси історії професійних спілок України / Федерация професійних спілок України / Головний редактор О. М. Стоян., керівник авторського колективу О. П. Реєнт. — Київ, 2002. — С. 449-509.
3. Гаряча О. В. Пенсійне забезпечення громадян: дещо з історії та перспективи // Проблеми соціального захисту в Україні: Матеріали науково-практичної конференції (20-21 червня 1996 р.) / За заг. редакцією канд. юрид. наук, доцента Я. І. Безуглої — ЧЮК: Юрист, 1996. — 137 с.
4. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура українського села (1921-1991 рр). — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. — 304 с.
5. Александров І. С. Державне соціальне страхування робітників та службовців. — К., 1971. — 32 с.; Астрахан Е. И. Развитие законодательства о пенсиях рабочим и служащим. — М.: Юридическая литература, 1971. — 216 с.; Захаров М. Л., Проценко К. В. Проф-

- активу о пенсионном законодательстве. — М.: Профиздат, 1977. — 224 с.
6. Астрахан Е. И. Развитие законодательства о пенсиях рабочим и служащим. — М.: Юридическая литература, 1971. — С. 116.
 7. Об обеспечении в порядке социального страхования по инвалидности и по случаю потери кормильца. Из правил, утвержденных Союзным советом социального страхования при НКТ СССР 4 июля 1928г. №397 // Справочник по соцстрахованию для фабзавместкомов / Сост. Р. Кац, Н. Сорокин. — М.: Профиздат, 1940. — С. 214-215.
 8. Об обеспечении в порядке социального страхования по старости. Из правил, утвержденных СССР при НКТ СССР 23 мая 1929 г. // Справочник по соцстрахованию для фабзавместкомов / Сост. Р. Кац, Н. Сорокин. — М.: Профиздат, 1940. — С. 222-223.
 9. О порядке слияния народного комиссариата труда СССР с ВЦСПС. 10.09.1933 г. // Собрание действующего законодательства СССР. Т. 11. Раздел III. Законодательство о труде, социальном страховании и социальном обеспечении. — Кн. 6. — С. 10.
 10. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Утвержден чрезвычайным VIII съездом Советов Союза СССР 5 декабря 1956 г. — С. 17. <http://www.hrono.ru/dokum/193dok/cnst1936.html>.
 11. О снятии некоторых расходов с бюджета государственного социального страхования. Извлеч. Из пост. СНК СССР от 23 марта 1937г. // Справочник по вопросам труда и социального страхования / Сост. М. Фурман; В. Данилевич. — М., 1939. — С. 117.
 12. Закон Союза Советских Социалистических Республик о государственных пенсиях. Принят Верховным Советом СССР 14 июля 1956г. — М.: Верховный Совет СССР (Известия), 1975. — С. 26-27.
 13. Там само. — С. 4.
 14. Об утверждении Положения о порядке назначения и выплаты пенсий членам колхозов // Собрание постановлений СССР 1964 №20 Ст. 128. — С. 451-452.
 15. О задачах профсоюзов в связи с принятием Закона о государственных пенсиях. Постановление Президиума ВЦСПС от 24 июля 1956 г. // Социальное обеспечение и страхование в СССР. Сборник официальных документов / Сост. М. Л. Захаров, В. М. Писков. — М.: Юридическая литература, 1972. — С. 248.
 16. Положение о комиссиях по социальному страхованию. Утверждено Президиумом ВЦСПС от 20 декабря 1957 г. // Социальное обеспечение и страхование в СССР. Сборник официальных документов / Сост. М. Л. Захаров, В. М. Писков. — М.: Юридическая литература, 1972. — С. 423-425.
 17. Положение о советах социального страхования Утверждено Президиумом ВЦСПС от 22 августа 1938 г. // Справочник по вопросам труда и социального страхования / Сост. М. Фурман, В. Данилевич. — М.; 1939. — С. 69-70.

18. Положение о советах и цеховых комиссиях по социальному страхованию. Утверждено Президиумом ВЦСПС от 8 февраля 1951 г. // Краткий справочник по государственному социальному страхованию. — М.: Профиздат, 1957. — С. 9-10.
19. О расширении участия профсоюзов в решении вопросов пенсионного обеспечения рабочих и служащих. Постановление Совета Министров СССР и ВЦСПС от 2 января 1962 г. // Собрание действующего законодательства СССР Т. 11. Раздел III. Законодательство о труде, социальном страховании и социальном обеспечении. Кн. 6. — С. 23-24.
20. Положение о комиссии по пенсионным вопросам. Утверждено постановлением Президиума ВЦСПС от 5 января 1962г. // Социальное обеспечение и страхование в СССР. Сборник официальных документов/ Сост. М. Л. Захаров, В. М. Писков. — М.: Юридическая литература, 1972. — С. 27-29.
21. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України),Ф. 2605, оп. 8, спр. 2649, с. 19-20.
22. Там само, Ф. 2605, оп. 8, спр. 2656, с. 36.
23. Там само, Ф. 2605, оп. 8, спр. 2657, с. 7.

Анотації

Епишева А. А. Профсоюзы Украины в сфере пенсионного обеспечения (середина 50-х — середина 60-х рр. XX ст.).

В данной статье рассматривается деятельность профсоюзов Украины в сфере пенсионного обеспечения в период “оттепели”. Автор приходит к выводу о дальнейшем огосударствлении профсоюзов через расширение их функций, что свидетельствует о модернизации тоталитарной системы в новых условиях.

Yepisheva A. O. Trade-unions of Ukraine in the sphere of pension maintenance (50th — 60th XX c.).

The article is devoted to Ukrainian trade-unions` activity in the sphere of pension maintenance during the period known as “the Thaw”. The author comes to the conclusion that the broadening of trade-unions` functions caused their further subordination to the state. She proves that the totalitarian system was modernized in new conditions.